

УДК: 37. 013.42:159.91

© Майнаєв Ф. Я., Рибалко Л. С., 2024.

<https://orcid.org/0000-0002-5280-177X>

<https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>

<https://doi.org/10.34142/23128046.2024.56.07>

**Ф. Я. Майнаєв,
Л. С. Рибалко**

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК УЧНІВСТВА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ТА СПРИЯННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

У статті розглянуто підґрунтя розроблення методики соціально-емоційного й етичного навчання, зокрема наукові розвідки Д. Гоулмана щодо емоційного інтелекту та ідеї Далай-лами XIV, проаналізовано навчальні практики формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді. Зазначено, що формування соціально-емоційних навичок в українській учнівській молоді підтримано основними освітньо-правовими документами. У Новій українській школі дітям не лише надаються знання, а й формуються життєво необхідні навички. Дієвим інструментом розвитку м'яких (соціально-емоційних й етичних) навичок є саме соціально-емоційне й етичне навчання, реалізація якого може відбуватися через інваріантну або варіативну складову, виховні заходи за допомогою універсальних вправ. Ці практики сприяють формуванню у вихованців ціннісного ставлення до життя та здоров'я самого себе й інших, надають поради щодо збереження ментального здоров'я, застерігають від стресових ситуацій, навчають розуміти власні емоції й керувати ними, відчувати та проявляти емпатію до інших, налагоджувати позитивні стосунки в соціумі. Проаналізовано структуру уроку соціально-емоційного й етичного навчання, описано його компоненти: емоційне налаштування на діяльність, передавання знань, активності учнів, їх особисті роздуми, підсумок. Акцентовано на важливості й доцільності кожного компонента, на його особливій місії в загальному сценарії уроку. Наголошено на необхідності залучати батьків або осіб, що їх замінюють, до співпраці стосовно реалізації соціально-емоційного й етичного навчання. Резюмовано, що соціально-емоційне й етичне навчання є тривалим і системним процесом. Воно вимагає від педагогів обізнаності, пошуку нових методик, їх відповідального ставлення, постійного підвищення професійного рівня. Ефективність соціально-емоційного й етичного навчання залежить від багатьох факторів, а саме: використання активних методів, залучення учнівства до участі в тренінгах і проєктах, урахування вікових особливостей школярів, їхніх пізнавальних інтересів і мотивації до навчання.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, навчальні програми СЕЕН, практики СЕЕН, соціальна згуртованість, соціально-емоційні навички, соціально-емоційне й етичне навчання, універсальні вправи.

Mainaiev F. Ya., Rybalko L. S., Formation of social-emotional skills of students to ensure their social cohesion and promote the preservation of mental health.

The article discusses the basis for the development of the methodology of social-emotional and of ethical education, in particular D. Goleman's scientific research on emotional intelligence and ideas of Dalai Lama XIV, educational practices are analyzed formation of social and emotional skills of students. It is noted that formation of socio-emotional skills in Ukrainian school youth supported by basic educational and legal documents. In New Ukrainian school, children are not only provided with knowledge, but also formed with vital skills. An effective tool for the development of soft (social-emotional and(ethical) skills is precisely social-emotional and ethical learning, implementation which can occur through an invariant or variable component, educational activities using universal exercises. These practices contribute to formation pupils have a valuable attitude towards the life and health of themselves and others, teach to understand and manage one's own emotions, to feel and express them empathy for others, to establish positive relations in society. The structure of the social-emotional and ethical education lesson is analyzed, its components are described, and their importance is emphasized. Attention is focused on such methods of formation and development of social emotional skills: involvement of student youth in project activities and participation in trainings, use of gamification and artistic practices(art therapy, theater, crafts), conducting discussions, creating problematic ones situations, use of storytelling, etc. The new Ukrainian school is based on partnership pedagogy, therefore it is necessary to enlist the cooperation of parents and persons who replace them. Social-emotional and ethical learning is a long-term systemic process that requires teachers to be aware, to search for new methods, to be responsible attitude. Its effectiveness depends on many factors: use of active methods, involvement of students in training and projects, taking into account the age characteristics of schoolchildren, their cognitive interests and motivation to study.

Key words: emotional intelligence, emotional competence, SEEE educational programs, SEEE practices, social cohesion, social-emotional skills, social-emotional and ethical learning, universal exercises.

Вступ. Соціальна згуртованість стала запорукою перемоги над агресором рф, який знищує людську гідність, повагу до особистості, гуманне ставлення до цивілізованого суспільства. Подолати низку об'єктивних і суб'єктивних перешкод до самореалізації в умовах війни кожному з потерпілих допомагають

комунікації, емоційна стабільність, емпатія, здатність до співробітництва, позитивний настрій на самозбереження. Головне те, що такі навички сприяють збереженню ментального здоров'я людини.

Нова українська школа покликана не лише сприяти здобуттю учнівською молоддю певних академічних знань, а й формуванню її життєво необхідних компетентностей, до яких ми відносимо й соціально-емоційні навички. Існує точка зору, суть якої полягає в тому, що сформовані соціально-емоційні навички мають причинно-наслідковий вплив на успішність навчання школярів (Sorrenti, Zolitz, Ribeaud & Eisner, 2020). Розвинені соціально-емоційні навички, водночас, складають основу соціальної позиції молоді (Porova & Kalashnikova, 2018).

Цілком слушно зазначив директор із питань освіти в ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) А. Шляйхер (Mizhnarodne doslidzhennia, 2023), що нині освітні системи різних країн надають перевагу формуванню м'яких навичок у процесі соціально-емоційного й етичного навчання (СЕЕН), оскільки це є однією з вимог конкурентоздатних роботодавців. Як відомо, такі навички важко вимірювати, але це не знижує їх практичну значущість і потреби формування. На його думку, академічні навички, у тому числі соціально-емоційні навички, «роблять» успішними людей, бізнеси та країни.

Саме тому особлива увага зарубіжної та вітчизняної наукової педагогічної спільноти прикута до проблеми формування соціально-емоційних навичок в учнівській молоді. Це питання у своїх розвідках порушують багато вчених, серед яких: М. Айснер, А. Алган, П. Бартоло, А. Буген, М. Бун-Фаллер, Р. Вайсберг, Д. Гоулман, Т. Гуллота, Далай-лама XIV, П. Даунс, С. Домітрович, Я. Дурлак, У. Золіц, В. Кавіоні, Дж. Коен, Р. Леярд, Д. Рібо, П. Сенге, Г. Сорренті, Ю. Уїллері, К. Чефаї, А. Шарпентьє, К. Шевальє, А. Шляйхер.

Із залученням України в 2023 р. до міжнародного дослідження соціально-емоційних навичок з'явилося чимало публікацій із цієї теми вітчизняних науковців, зокрема таких як: Г. Бичко, Л. Гаврілова, Л. Гасанова, О. Глоба,

Л. Гриневич, В. Гринько, Р. Гурак, Т. Дрожжина, О. Заплотинська, О. Елькін, Т. Євтухова, О. Єгорова, С. Калашнікова, Г. Калужна, О. Коляда, О. Кравченко, О. Литовченко, М. Мазорчук, О. Масалітіна, О. Марущенко, О. Оржель, Г. Реун, М. Свіденська, А. Сухарєв, С. Устінов, Н. Харченко.

Наразі на допомогу освітянам і батькам пропонується низка допоміжних матеріалів, серед яких навчальні програми із соціально-емоційного й етичного навчання для ранньої початкової, початкової та середньої шкіл, СЕЕН-путівник (за редакцією О. Елькіна) (СЕЕН-путівник, 2023), посібник для роботи з батьківством (за загальною редакцією О. Елькіна, О. Марущенко, О. Масалітіної) (Ya (praktykuyu), 2023), практичний poradnik z uprovdzhennia komponentiv rozvutku emociynogo intelektu dlia pedagogiv zakladiv zagalnoi serednoi osviti (avtorskii kolektiv: O. Venhlov'ska, O. Elkin, O. Marushchenko, O. Fedorenko) (Uprovdzhennia, 2023), матеріали для тренінгу із соціальної згуртованості та розбудови спроможностей в українських громадах у рамках проекту Міжнародної організації з міграції «Підтримка стабілізації громад на Донбасі» за фінансування Уряду Японії (Kucherenosov, 2015), навчально-методичний посібник щодо організації та проведення тренінгів із формування емоційної компетентності (Matiikiv, 2012).

Мета та завдання. Розкрити шляхи формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді для підвищення рівня соціальної згуртованості та збереження ментального здоров'я. Завдання – проаналізувати світові практики формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді; навести приклади формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді в Новій українській школі; довести практичну значущість соціально-емоційного та етичного навчання школярів на уроках.

Методи дослідження. Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з метою виявлення ефективної методики СЕЕН школярів; узагальнення та наведення результатів у таблицях; метод відбору ефективних вправ для формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді.

Результати. Ми поділяємо думку О. Елькіна (Elkin, 2023), що підґрунтям розроблення методики соціально-емоційного й етичного навчання (СЕЕН) є найкращі світові освітні практики, зокрема праці щодо емоційного інтелекту Д. Гоулмана, а також ідеї Далай-лами XIV, який нагадує, що людина створена для життя, а мета життя – знайти щастя. «Починаючи від народження, кожна людина хоче знайти щастя й уникнути страждань», – читаємо ми в «Книзі радості: вічне щастя в мінливому світі» (Dalai-lama XIV, Tutu, Abrams, 2017, р. 9). Цей бестселер, за версією «Нью-Йорк таймс», побудований у форматі діалогів між Далай-ламою XIV й архієпископом Туту, надає прості життєві поради, як керувати своїми емоціями, зберігати радість щодня, бути щасливими.

Духовний лідер тибетського народу прагнув, щоб книга не була релігійною за змістом – буддійською чи християнською. Він бачив її «універсальною, яка підтверджувалася не лише думками або традиціями, а й наукою» (Dalai-lama XIV, Tutu, Abrams, 2017, р. 5). Розмірковуючи над особливостями XXI століття, підкреслюючи його інноваційність, технологічність, а відтак високорозвиненість, Далай-лама називає його основну проблему: «... наш світ і наша освіта все ще зосереджуються тільки на зовнішніх, матеріалістичних цінностях. Нас надто мало цікавлять внутрішні цінності» (Dalai-lama XIV, Tutu, Abrams, 2017, р. 17).

Звідси, на думку мислителя, проблеми сучасності. Тому, як він вважає, необхідно концентруватися на внутрішніх цінностях, на справжній людяності. Саме це допоможе відчувати радість, відшукати щастя, а, отже, бути успішним. Хіба не цього прагне Нова українська школа? Ні Далай-лама XIV, ні архієпископ Туту, ні співавтор Абрамс не дають готових рецептів того, як радість перетворити на стійку життєву навичку, зробити її усталеним способом життя. Водночас їх діалоги насичені історіями та порадами, джерело яких – спостереження, досвід, наука. Наведемо приклади найцікавіших із них, як-от:

1. Головне джерело щастя є в нас самих.

2. Ми створюємо левову частку своїх страждань, тому логічно, що так само здатні створювати й більше радості.
3. Урешті-решт нам слід більше дбати про добробут інших.
4. Існують лише чотири фундаментальні емоції – радість, страх, гнів, смуток.
5. У житті траплятимуться розчарування. Питання не в тому, як їх уникнути, а в тому, як використати їх як щось позитивне.
6. Наш вплив на емоції значно більший, аніж ми собі думаємо.
7. Треба дбати про себе, але ця турбота не повинна бути егоїстичною.
8. Здатність відчувати радість можна розвивати в собі як навичку.
9. Ми запрограмовані на те, щоб дбати про інших і бути щедрими одне до одного.
10. Ментальний імунітет – це вміння уникати деструктивних емоцій та розвивати позитивні (Dalai-lama XIV, Tutu, Abrams, 2017).

Цитована «Книга радості: вічне щастя в мінливому світі» містить і медитаційні вправи та практики. Опишемо одну з них, успадковану Далай-ламою від стародавнього індійського вчителя. Її суть полягає в такому: переживаючи якусь трагічну ситуацію, ми повинні про неї подумати. Якщо ми не можемо її ніяк подолати, зайві хвилювання нічим не допоможуть.

Зазначимо, що надані авторами практики й поради не є готовими методиками: це скоріше вказівка напрямку, в якому потрібно рухатися тому, хто опікується формуванням у молодого покоління соціально-емоційних й етичних навичок, це низка ідей для розроблення й упровадження СЕЕН, це простір для творчості та креативності педагога-науковця та педагога-практика. Як стверджують автори, не слід сприймати жодне з наведених тверджень як догму.

Близькими до поглядів Далай-лами щодо важливості вміння керувати своїм емоційним станом є твердження Д. Гоулмана (Goleman, 2006), висловлені ним у праці «Емоційний інтелект: чому він може мати більше значення, ніж IQ». Автор ставить перед собою завдання – зрозуміти, як формуються емоції та

як ними керувати. Аналізуючи реальні життєві ситуації, дослідник переконливо ілюструє, як впливає емоційний стан на життя людини, прагне знайти відповідь на запитання, які фактори спрацьовують, як люди з високим коефіцієнтом розумового розвитку зазнають невдачі, а ті, у кого, навпаки, виявлені скромні здібності, виявляються, на диво, успішними.

Науковець переконаний у тому, що все залежить від емоційного інтелекту. На його думку, самоконтролю, старанності, наполегливості, як і вмінню мотивувати свої дії, можна навчити й надати учням можливість якнайкраще використовувати свій розумовий потенціал. Він резюмує, що академічні знання не готують до життєвих випробувань і навіть високий IQ не гарантує успіху. Проте, фокусування на розвитку м'яких навичок вихованців сприятиме в майбутньому їхньому успіху та психологічному комфорту в соціумі.

Про необхідність зміни освітніх цілей знаходимо також у працях Дж. Коена (Коен, 2006), який переконаний, що саме соціально-емоційні навички особистості готують підґрунтя для участі її в демократії та сприяють покращенню якості життя. На думку автора, щастя є основною цінністю. Воно стосується як позитивних почуттів, так і позитивних дій. Щастя не є освітньою ціллю, але його можна розуміти як організаційну мету людського життя. Соціально-емоційні навички та добробут суттєво пов'язані. Дж. Коен обговорює найкращі практики, що сприяють створенню безпечного та дбайливого клімату в закладах освіти, педагогіці партнерства, базуються на СЕЕН. Науковець на основі проведених досліджень доводить, що формування соціально-емоційних й етичних компетенцій є системним процесом, який створює основу для навчання та розвитку особистості.

Думки, явлені світові Д. Гоулманом та Дж. Коеном наприкінці 1990-х – початку 2000 рр., не втратили наразі своєї актуальності, зумовили зміни в сучасній освіті, у тому числі української, визначили її нові пріоритети.

У Концептуальних засадах реформування загальної середньої школи (2016), за словами Л. Гриневич (Hrynevych, 2023), додана цінність полягала в

тому, що учням надаються не лише оновлені знання та вміння їх застосовувати, а й формуються в них соціально-емоційні навички. Педагогиня наголосила, що основні освітньо-правові документи: Закон України про освіту (2017), Закон України про повну загальну середню освіту (2020), Державний стандарт початкової освіти (2018), Державний стандарт повної середньої освіти (2020), Професійний стандарт учителя (2020), – передбачають формування соціально-емоційних навичок.

Цінним є те, що колежанка мету освіти пов'язує з успішною самореалізацією учня та соціальною згуртованістю. Участь України в першому масштабному міжнародному дослідженні соціально-емоційних навичок Л. Гриневич пов'язує з майбутньою розбудовою освітньої політики в нашій країні та її впровадженням на практиці. Для реалізації соціально-емоційного навчання в чинних навчальних програмах Нової української школи науковиця пропонує докласти необхідні зусилля для підготовки вчителів, надання їм відповідних методик і дидактичних матеріалів (Analitichnyi ohliad, 2021).

Безперечно, вагомий внесок у вивчення питання впровадження соціально-емоційного навчання в нашій державі та формування соціально-емоційних навичок української учнівської молоді зроблено головою ради ГО «ЕдКемп Україна», національним координатором міжнародного дослідження соціально-емоційних навичок в Україні О. Елькіним. Так, у розділі 3 аналітичного огляду можливостей для реалізації СЕЕН у рамках реформи «Нова українська школа» ним у співавторстві з однодумцями описано учительські практики за цією темою, що передусім представлені відповідними програмами, проаналізовано їх як за формальними, так і за змістовими показниками, схарактеризовано інформаційний пакет кожної програми, її силабус, особливості запровадження, інформаційний пакет розробника, матеріально-технічне забезпечення.

Авторами акцентовано на програмах, які забезпечують розвиток і навчання соціально-емоційних навичок учнівства за допомогою створення комплексу навчально-методичних рішень, а саме: «Соціально-емоційне та

етичне навчання», «Освітня програма за вальдорфською педагогікою», «Ненасильницьке спілкування», «Філософія для дітей».

Дослідники виокремлюють найбільш дієві, на їх погляд, методи формування та розвитку соціально-емоційних навичок, а саме: залучення вихованців до проєктної діяльності, гейміфікація, мистецькі практики (арттерапія, театр, ремесла), тренінги, дискусії, створення проблемних ситуацій та їх аналіз, сторітелінг тощо (Analitichnyi ohliad, 2021, p. 136-138).

Автори аналітичного звіту Л. Гриневич і С. Калашнікова (Analitichnyi ohliad, 2021) надають такі рекомендації щодо розвитку соціально-емоційного навчання в Україні, як-от:

- забезпечення потреби впровадження в освіті України комплексного підходу до розвитку соціально-емоційного навчання, який наразі відсутній;
- підтримка наявних програм соціально-емоційного навчання;
- запровадження програм соціально-емоційного навчання в декількох вимірах: інваріатній складовій, варіативному складнику, виховних заходах;
- запровадження програм соціально-етичного навчання в позашкільній освіті;
- проведення курсів підвищення кваліфікації педагогів / педагогинь щодо розвитку соціально-емоційної компетентності в системі післядипломної педагогічної освіти;
- професійна підготовка фахівців із соціально-емоційного навчання;
- комплексний підхід закладів освіти: навчання педагогічного колективу, психологічна допомога та супровід усіх учасників освітнього процесу, наявність безпечного освітнього середовища, залучення батьківської спільноти.

У своїй статті О. Елькін (Elkin, 2023) репрезентує результати дослідження щодо необхідності й доречності впровадження у вітчизняну освітню систему СЕН та СЕЕН як його розширеної версії, характеризує рівень сприйняття та готовності українських освітян до впровадження СЕН на матеріалі проведеного в 2021 р. соціологічного дослідження «Соціально-емоційне навчання в Україні: щодення та перспективи» за підтримки громадської організації «ЕдКемп

Україна», окреслює перспективи впровадження СЕЕН в умовах повномасштабної військової агресії РФ і майбутньої післявоєнної відбудови нашої держави.

Посилаючись на одержані в процесі дослідження результати, науковець підсумовує, що СЕЕН є дієвою практикою розвитку м'яких навичок в учнівської молоді, сприятиме формуванню в неї стійкості в житті, умінню встановлювати особисті та професійні стосунки й підтримувати їх, вибудовувати потрібні соціальні зв'язки.

Привертає увагу наукова розвідка Л. Гасанової й О. Кравченко (Hasanova & Kravchenko, 2023), які у своїй праці уточнюють зміст, структуру соціально-емоційного навчання (СЕН) й соціально-емоційних навичок, описують рівні моделі соціально-емоційного та етичного навчання, а саме: особистісний, соціальний, системний, виокремлюють основний принцип СЕЕН – співпереживання, акцентують увагу на ролі педагога в програмі СЕН (допомога, полегшення, сприяння) й окреслюють його завдання (навчити вихованців думати самостійно, ставити питання, робити висновки), формулюють список цінних навичок, що позитивно сприяють формуванню соціально-емоційних компетенцій. Зміст навичок представлено в узагальненій таблиці 1 на основі опрацювання джерела (Hasanova & Kravchenko, 2023).

Таблиця 1

Навички, що сприяють формуванню соціально-емоційних компетенцій школярів

Навички	Зміст навичок
1	2
Мотивація на перемогу та особистий розвиток.	Відповідальність, зацікавленість, ініціативність, новаторство, планування кроків реалізації цілей.
Емоційна грамотність й емоційний інтелект.	Розуміння власних почуттів й уміння їх виражати, розвиток емпатії та співпереживання, уміння контролювати власні емоції, перемикавання негативних почуттів на позитивні дії.
Навички самоорганізації та планування.	Управління часом, концентрація на роботі, відмова від прокрастинації.
Навички самостійності й упевненості у власних силах.	Пропонування нових ідей, активна участь у суспільному житті, розвиток умінь і талантів.

Навички соціальної взаємодії.	Уміння спілкуватися з людьми, навички конструктивного врегулювання суперечок, бачення перспективи, оцінювання власної ролі в командній роботі.
Ціннісні орієнтації в соціумі та навички стосунків.	Уміння формувати здорові й гармонійні стосунки та підтримувати їх тривалий час, уміння пробачати, слухати, поважати інших.
Моральна поведінка, цінності, характер.	Дотримання принципів справедливості та відстоювання їх, сумлінність, відповідальність, допомога тим, хто цього потребує.
Духовність і цілеспрямоване життя.	Здатність приймати життя таким, яким воно є, вдумливе міркування та духовне зростання.
Академічні навички й ерудиція.	Знання та навички відповідно навчальної програми з урахуванням вікових особливостей, звички навчатися, розуміння важливості навчання в житті.
Фізична культура та здорові звички.	Самостійне виконання фізичних вправ, дотримання режиму відпочинку та праці, гігієни сну, правильного раціону харчування, знання про шкідливий вплив алко-, нарко-, тютюно-речовин на організм, свідома відмова від цих шкідливих звичок.

Авторки Л. Гасанова й О. Кравченко доходять висновку, що в основі СЕН – фокус на психічному стані особистості, її здатності до співпереживання та емпатії, моральних цінностях й активної життєвої позиції вихованця. Ми підтримуємо думку науковиць, що мета СЕН полягає в наданні педагогам і батькам інструментарію для вибудовування благополуччя учнівства сьогодні та в майбутньому.

Навчальні програми із СЕЕН для ранньої початкової, початкової та середньої шкіл розроблені Центром споглядальної науки й етики на основі співпереживання Університету Еморі в Атланті (штат Джорджія, США). Вони складаються зі вступу, семи розділів, та підсумкового проєкту «Будуємо кращий світ». Кожен розділ містить огляд, лист батьківству й опікунству, детальний опис уроків (із вправами, орієнтованими на формування соціально-емоційних й етичних навичок). Названі програми можуть реалізовуватися на окремому предметі варіативної складової / факультативі або шляхом інтеграції до предметів інваріантної складової, оскільки вправи є універсальними. Цілі,

які покликані бути реалізовані СЕЕН, описані в таблиці 2 на основі опрацювання навчальних програм (Sotsialno-etychne, 2021).

Таблиця 2

Формування соціально-емоційних й етичних навичок школярів

Розділи	Цілі
Створення атмосфери співпереживання в класі.	Навчання турботи про себе та одне одного (соціальне й емоційне здоров'я та благополуччя).
Виховання життєвої стійкості.	Навчання техніки заспокоювати свій розум і тіло та збалансувати свою нервову систему.
Підсилення уваги й самоусвідомленості.	Навчання вмінню уважно стежити за своїми думками та відчуттями.
Керування емоціями.	Навчання емоційної гігієни (уміння замислюватися над власними емоціями, розрізняти різні ментальні стани (емоції та їхні характеристики).
Навчатися одні від інших, пізнавати одні одних.	Навчання цінувати схожості / відмінності, формування розуміння того, що вони не заперечують згуртованість.
Співпереживання собі й іншим.	Навчання розумінню емоцій і поведінки інших для кращого співпереживання людині.
Це наша спільна справа.	Формування системного мислення молоді.

Авторський колектив рекомендує проводити заняття саме в запропонованій ним послідовності, оскільки така послідовність спрямована на опанування навичками так, щоб вони підсилювали одна одну, а тому зміна способу впровадження програми може поставити під загрозу її ефективність. Утім, як зазначено в програмах, урок можна «розтягувати «в часі протягом одного дня або декількох, що сприятиме кращому засвоєнню» (Sotsialno-etychne, 2021).

Структура уроків відповідає педагогічній моделі СЕЕН, а саме:

1. «Розігрів» – підготовка до навчання (налаштування на урок). Наприклад, під час проведення уроку 1 на тему «Вивчаємо самовідчуття» (розділ 2 «Виховання життєвої стійкості») для школярів 5-6 класів учням пропонується згадати ранок – із миті, коли вони прокинулися, до того часу, як зайшли до класної кімнати та назвати те добре, що з ними сталося, описати свої відчуття в тій ситуації. У такий спосіб педагог виявляє, наскільки учні розуміють зміст

понять «доброта» та «відчуття», можуть їх описати, а також занурює їх у тему, готує до сприйняття нової інформації.

2. Презентація / обговорення – передавання знань учням (здобуття знань). Наведемо приклад з того ж уроку 1 «Вивчаємо самовідчуття. Для презентації обрано розгляд питання «Що таке самовідчуття?» Під час роботи учні укладають словник слів, що описують самовідчуття.

3. Вправа для осмислення – критичне осмислення вихованцями почутого (активності учнів, під час яких устанавлюється зв'язок між набутими знаннями із власним життєвим досвідом). Прикладом є вправа «Відчуття зовнішні та внутрішні» зі згаданого вище уроку. Під час виконання вправи учні дослуховуються до зовнішніх подразників, застосовують стратегію «Миттєва допомога!» для повернення відчуття рівноваги. Застосування стратегії є процесом формування тілесної грамотності, що є розумінням свого тіла та його реакції на стани позитиву та стресу. Учні пропонуються 1) назвати шість кольорів у приміщенні, де відбувається заняття, порахувати від 1 до 10, звернути увагу на три різні звуки в класі; 2) проаналізувати власні самовідчуття, визначити, якими вони є – приємними чи неприємними.

4. Рефлексійна практика – особисті роздуми школярів над отриманою інформацією та висновками.

5. Підсумки – висловлення учнями своїх думок, опис почуттів, постановка запитань. Підбиття підсумків уроку 1 «Вивчаємо самовідчуття» відбувається у форматі бесіди (Sotsialno-etychne, 2021).

Структуру уроку за педагогічною моделлю СЕЕН проілюстровано на рис.

Рис. Структура уроку соціально-емоційного та етичного навчання

Підсумковий проєкт для кожної вікової категорії – «Будуємо кращий світ». Це завдання виконується учнями протягом щонайменше восьми уроків у вісім етапів (кроків). Зміст етапів описаний за допомогою таблиці 3 на основі опрацювання джерел (Sotsialno-etychne, 2021).

Таблиця 3

Зміст етапів реалізації підсумкового проєкту

Етапи	Зміст
Створюємо бачення школи на засадах добра і співпереживання.	Створення групового малюнка у ранній початковій і початковій школах), індивідуальних малюнків (у середній школі) із зображенням школи, що сповнена доброти на співпереживання (який вигляд вона має, як називається, як почуваються в ній ті, хто там перебуває).
Порівнюємо бачення із реальним станом справ.	Порівняння учнями свого бачення «найдобрішої у світі школи» із реальним станом справ у їхній школі, виявлення її сильних сторін у того, що можна поліпшити.
Вивчаємо питання через взаємозалежність.	Аналізування учнями всього, що пов'язане з тим питанням, над яким вони працюватимуть, за допомогою схем взаємозалежності (для ранньої початкової та початкової шкіл); користування учнями системним мислення, щоб проаналізувати, скільки людей і речей пов'язані з питанням, яке вони вибрали, за допомогою схем взаємозалежності (для середньої школи).
Як поліпшити ситуацію.	Аналізування учнями проявів допомоги, за допомогою яких можна вирішити окреслену ними проблему в школі.
Плануємо індивідуальні вчинки.	Вибір вихованцями, які прояви допомоги вони хотіли б здійснити, щоб посприяти вирішенню проблеми, вибраній усім класом.
Плануємо колективні вчинки.	Вибір вихованцями, які прояви допомоги вони хотіли б здійснити класом, щоб посприяти вирішенню проблеми, вибраній разом.
Здійснюємо колективні вчинки.	Здійснення учнями індивідуальних і колективних учинків для допомоги школі, розмірковуючи в процесі над їхнім поліпшенням.
Оцінюємо, підсумовуємо, святкуємо!	Аналізування учнями власного досвіду з упровадження проєкту, обмін досвідом з іншими.

Підсумковий проєкт є важливою частиною СЕЕН. Виконання його учнями допомагає «поступово вибудовувати в учнівства навички системного мислення на підґрунті доброго ставлення і співпереживання до всіх залучених і до себе самих» (Sotsialno-etychne, 2021, p. 414).

Нова українська школа ґрунтується на педагогіці партнерства, що передбачає взаємодію учителів, здобувачів освіти та їхніх батьків. Закон України про освіту (2017) у статті 52 визначає батьків та осіб, які їх замінюють, учасниками освітнього процесу. Тому батьків або осіб, що їх замінюють, необхідно долучати до співпраці стосовно реалізації СЕЕН.

Методичний порадник «Я (практикую) СЕЕН» містить чотири блоки, що надають рекомендації, як говорити з батьками про СЕЕН, як спростовувати батьківські заперечення, як долучати батьківство за програмою, як інструктувати батьків щодо організації та впровадження практик СЕЕН удома. Автори стверджують: «Книга створена, щоб допомогти зміцнити родинні стосунки, щоб дитина зростала в сім'ї емоційно врівноваженою, здатною пристосуватися до будь-яких змін і готовою взаємодіяти із соціумом» (Ya (praktykuyu), 2021, p. 58).

Основна цінність описаних навчальних програм полягає в тому, що вони надають учнівській молоді практичні інструменти, важливі для успішної життєдіяльності. За словами Дж. Дурлака, К. Домітровича, Р. Вайсберга, Т. Гуллотти (Durlak, Domitrovich, Weissberg & Gullotta, 2015), за їхньої допомоги учнівство та дорослі засвоюють і використовують знання, погляди, формують навички, необхідні для того, щоб розуміти власні емоції й керувати ними, відчувати та проявляти емпатію до інших, висувати позитивні цілі й досягати їх, створювати, розвивати та підтримувати позитивні стосунки та приймати відповідальні рішення задля того, щоб давати раду собі, взаєминам з іншими людьми, ефективно й етично працювати.

Практики СЕЕН сприяють формуванню ціннісного ставлення до життя та здоров'я самого себе та інших, надають поради щодо збереження ментального здоров'я, у тому числі в умовах стресових ситуацій.

Соціально-емоційне й етичне навчання є тривалим процесом, що вимагає системності впровадження та відповідального ставлення педагогів. Формування соціально-емоційних навичок відбувається не лише на уроках за програмами СЕЕН, воно є (повинно бути) наскрізним, вимагає від учительства постійного

підвищення свого рівня обізнаності в цьому питанні та пошуку нових методик його реалізації.

Обговорення. Безумовно, ефективне формування соціально-емоційних навичок залежить від використання активних методів, залучення учнівства до участі в тренінгах, які спрямовані на формування та розвиток конкретних навичок, знань і компетенцій. Однак важливо враховувати вікові особливості школярів, інтерес до навчальних предметів, ставлення до навчання загалом та решту факторів освітнього процесу. Соціально-емоційне навчання відбувається не лише на уроках, але й у позанавчальній роботі.

Висновки. У статті розкрито шляхи формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді для підвищення рівня соціальної згуртованості та збереження ментального здоров'я; наведено результати аналізу світових практик формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді; акцентовано увагу доцільності формування соціально-емоційних навичок учнівської молоді в Новій українській школі; доведено практичну значущість соціально-емоційного та етичного навчання школярів на уроках.

Подальшу роботу з питання формування соціально-емоційних навичок для забезпечення соціальної згуртованості та сприяння збереження ментального здоров'я продовжимо в напрямі інтеграції універсальних вправ програм СЕЕН у предмети суспільно-гуманітарного циклу, розроблення спеціальних вправ, орієнтованих на формування як предметних, так і соціально-емоційних компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА:

- Аналітичний огляд. Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа» / За заг. ред. Л. Гриневич, С. Калашнікової. К. : Видавнича група «Шкільний світ». 2021. 312 с.
- Гасанова Л. І., Кравченко О. О. Формування соціально-емоційних навичок в учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота». 2023. В. 2 (53). С. 40–43.
- Гриневич Л. Дослідження соціально-емоційних навичок в Україні. 05.07.2023. YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=5uP8xr5Pa9E> (дата звернення : 24.03.2024).
- Далай-лама XIV, Туту Д., Абрамс Д. Книга радості : вічне щастя в мінливому світі. URL : <https://knigogo.com.ua/chitati-online/knyga-radosti-vichne-shhastya-v-minlyvomu-sviti/> (дата звернення : 24.03.2024).

- Елькін О. Б. Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства : сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. №1 (10). С. 42–56.
- Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Специфіка природничої освіти учнів у вальдорфській школі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2022. № 52. С. 103–117.
- Кучереносов В. Соціальна згуртованість та розбудова спроможностей в українських громадах. Матеріали для тренінгу : посібник. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. 2015. 56 с.
- Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-мет. посібник. К. : Педагогічна думка. 2012. 112 с.
- Міжнародне дослідження соціально-емоційних навичок – в Україні. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mizhnarodne-doslidzhennya-socialno-emocijnih-navichok-v-ukrayini> (дата звернення : 24.03.2024).
- Попова О. В., Калашнікова Л. М. Формування соціальної позиції студентів у навчально-виховному середовищі закладів вищої освіти : монографія. Х. : Видавництво Іванченка І. С. 2018. 228 с.
- СЕЕН-путівник. Соціально-емоційне та етичне навчання: освітня програма для навчання серця й розуму / гол. ред. О. Елькин. К. : ТОВ «Інжиніринг». 2023. 148 с.
- Соціально-емоційне та етичне навчання : навчальна програма для ранньої початкової школи / гол. ред. О. Елькин. Х. : Дім реклами. 2021. 320 с.
- Соціально-емоційне та етичне навчання : навчальна програма для початкової школи / гол. ред. О. Елькин. Х. : Дім реклами. 2021. 339 с.
- Соціально-емоційне та етичне навчання : навчальна програма для середньої школи / гол. ред. О. Елькин. Харків : Дім реклами. 2021. 416 с.
- Упровадження компонентів розвитку емоційного інтелекту в учнівства : практичний порадник педагогам закладів загальної середньої освіти / Венгловська О. А., Елькін О. Б., Марущенко О. А., Федоренко О. Ф. К. : УІРО. 2023. 18 с.
- Я (практикую) СЕЕН. Посібник для роботи з батьківством : навч.-метод. посібник / За заг. ред. О. Елькина, О. Марущенко, О. Масалітіної. К. : Видавничий дім «Перше вересня». 2021. 64 с.
- Cohen J. Emotional, Ethical, and Academic Education : Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being. *Harvard Educational Review*. 2006. V. 76. P. 201-237.
- Durlak J., Domitrovich C., Weissberg R., Gullotta T. Social and Emotional Learning : Past, present, and future. *Handbook of social and emotional learning : Research and practice*. New York. The Guilford Press. 2015. P. 3–19.
- Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Random House Publishing Group. 2006. 352 p.
- Sorrenti G., Zolitz U., Ribeaud D., Eisner M. The causal impact of socioemotional skills training on educational success. *University of Zurich. Department of Economics*. Working Paper. 2020. 343 p.

REFERENCES:

- Analitichnyi ohliad. (2021). *Mozhlyvosti dlia realizatsii sotsialno-emotsiinoho navchannia v ramkakh reformy «Nova ukrainska shkola»* [Analytical review. Possibilities for the implementation of socio-emotional education within the framework of the "New Ukrainian School" reform] / Za zah. red. L. Hrynevych, S. Kalashnikovoi. Kyiv : Vydavnycha hrupa «Shkilnyi svit». 312 s. (in Ukrainian).
- Hasanova, L. I. & Kravchenko, O. O. (2023). *Formuvannia sotsialno-emotsiinykh navychok v uchnivskoi molodi*. [Formation of social-emotional skills in students]. *Naukovyi visnyk*

- Uzhhorodskoho universytetu*. Serii : «Pedagogika. Sotsialna robota». V. 2 (53). S. 40-43. (in Ukrainian).
- Hrynevych, L. (n. d.). Doslidzhennia sotsialno-emotsiinykh navychok v Ukraini. [Research of social and emotional skills in Ukraine]. 05.07.2023. YouTube. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=5uP8xr5Pa9E> (data zvernennia : 24.03.2024). (in Ukrainian).
- Dalai-lama, XIV, Tutu, D. & Abrams, D. (n. d.). Knyha radosti : vichne shchastia v minlyvomu sviti. [The book of joy: eternal happiness in a changing world]. Retrieved from: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/knyga-radosti-vichne-shhastya-v-minlyvomu-sviti/> (data zvernennia : 24.03.2024). (in Ukrainian).
- Elkin, O. B. (2023). Sotsialno-emotsiine navchannia yak zatrebuвана praktyka formuvannia miakykh navychok uchnivstva : suchasni vyklyky ta dosvid Ukrainy. [Social-emotional learning as a sought-after practice of forming soft learning skills: modern challenges and experience of Ukraine]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. №1 (10). S. 42–56. (in Ukrainian).
- Ionova, O. M. & Luparenko, S. Ye. (2022). Spetsyfika pryrodnychoi osvity uchniv u valdorfskii shkoli. [The specific features of natural education of learners in Waldorf school]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. No 52. S. 103–117. (in Ukrainian).
- Kucherenosov, V. (2015). Sotsialna zghurtovanist ta rozbudova spromozhnosti v ukrainskykh hromadakh. [Social cohesion and capacity building in Ukrainian communities]. *Materialy dlia trenihu : posibnyk. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (MOM). Predstavnytstvo v Ukraini*. 56 s. (in Ukrainian).
- Matiikiv, I. M. (2012). Treninh emotsiinoi kompetentnosti: navch.-met. posibnyk. [Emotional competence training: educational and methodological manual]. Kyiv : Pedagogichna dumka. 112 s. (in Ukrainian).
- Mizhnarodne doslidzhennia sotsialno-emotsiinykh navychok – v Ukraini. (n. d.). [International study of socio-emotional skills – in Ukraine]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/mizhnarodne-doslidzhennya-socialno-emocijnih-navichok-v-ukrayini> (data zvernennia : 24.03.2024). (in Ukrainian).
- Popova, O. V. & Kalashnikova, L. M. (2018). Formuvannia sotsialnoi pozytsii studentiv u navchalno-vykhovnomu seredovyschi zakladiv vyshchoi osvity : monohrafiia. [Formation of the social position of students in the educational environment of higher education institutions: monograph]. Kharkiv : Vydavnytstvo Ivanchenka I. S. 228 s. (in Ukrainian).
- Elkyn, O. (Ed.) (2023). SEEN-putivnyk. Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia : osvitnia prohrama dlia navchannia sertsia y rozumu [SEEE guide. Social-emotional and ethical learning: An educational program for training the heart and mind]. Kyiv : TOV «Inzhynirynh». 148 s. (in Ukrainian).
- Elkyn, O. (Ed.) (2021). Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia : navchalna prohrama dlia rannoi pochatkovoї shkoly [Social-emotional and ethical learning : an early elementary school curriculum]. Kharkiv : Dim reklamy. 320 s. (in Ukrainian).
- Elkyn, O. (Ed.) (2021). Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia : navchalna prohrama dlia pochatkovoї shkoly [Social-emotional and ethical learning : an early elementary school curriculum]. Kharkiv : Dim reklamy. 339 s. (in Ukrainian).
- Elkyn, O. (Ed.) (2021). Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia : navchalna prohrama dlia serednoi shkoly [Social-emotional and ethical learning : an early elementary school curriculum]. Kharkiv : Dim reklamy. 416 s. (in Ukrainian).
- Uprovadzhenntia komponentiv rozvytku emotsiinoho intelektu v uchnivstva : praktychnyi poradnyk pedahoham zakladiv zahalnoi serednoi osvity (2023). [Implementation of the components of the development of emotional intelligence in apprenticeships: a practical guide for teachers of general secondary education institutions] / Venhlovska, O. A., Elkyn, O. B., Marushchenko, O. A. & Fedorenko, O. F. Kyiv : UIRO. 18 s. (in Ukrainian).

- Ya (praktykuiiu) SEEN. (2021). Posibnyk dlia roboty z batkivstvom : navch.-metod. posibnyk [I (practice) SEEE. Manual for work with parenthood: educational and methodological manual] /za zah. red. O. Elkyna, O. Marushchenko & O. Masalitinnoi. Kyiv : Vydavnychyi dim «Pershe veresnia». 64 s. (in Ukrainian).
- Cohen, J. (2006). Emotional, Ethical, and Academic Education : Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being. *Harvard Educational Review*. V. 76. P. 201-237.
- Durlak, J., Domitrovich, C., Weissberg, R. & Gullotta, T. (2015). Social and Emotional Learning : Past, present, and future. Handbook of social and emotional learning : Research and practice. New York. The Guilford Press. P. 3–19.
- Goleman, D. (2006). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Random House Publishing Group. 352 p.
- Sorrenti, G., Zolitz, U., Ribeaud, D. & Eisner, M. (2020). The causal impact of socioemotional skills training on educational success. University of Zurich. Department of Economics. Working Paper. 343 p.

Інформація про авторів:

Рибалко Людмила Сергіївна:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166
e-mail: akme15@ukr.net

Майнаєв Фарідун Якубджонович:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5280-177X>, кандидат педагогічних наук, докторант кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166
e-mail: farid.mainaiev@gmail.com

Information about the authors:

Rybalko Liudmyla Serhiivna:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>, doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166
e-mail: akme15@ukr.net

Mainaev Faridun Yakubdzhonovych:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5280-177X>, Ph.D. of pedagogical sciences, doctoral student of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166
e-mail: farid.mainaiev@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Майнаєв Ф. Я., Рибалко Л. С. Формування соціально-емоційних навичок учнівства для забезпечення його соціальної згуртованості та сприяння збереження ментального здоров'я. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2024. № 56. С. 97-115.
DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2024.56.07>

Дата надходження статті до редакції: 20.03.2024

Стаття прийнята до друку: 01.04.2024